

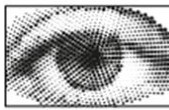
2021

כן, אנחנו עלולים

נעמה שפי

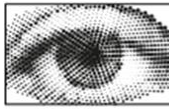
לקראת סוף סרטו מתודה יגאל בורשטיין, שכמו זקנים, גם הוא מתעניין בעבר. המיטות שלנו בוערות (2021) הוא פרי העניין של בורשטיין שלקח אותו אל המחוזות האפלים של ההיסטוריה הלאומית, הגזענית, הבריזנטית והסוגדת לכוח ולגבריות שהתפתחה באירופה במהלך המאה ה-19. הלאומנות והגזענות הגיעו לשיא רצחני במלחמות העולם, קהו לכאורה אך הדהדו במלחמה הקרה שקטלה מיליוני בני אדם – רובם המכריע אויבים צהובים וחיילים אמריקאים שחורים – ומאז עוצמתה רק הולכת ומתגברת ונוכחת בפוליטיקה בת זמננו.

ההיסטוריה הפרטית של בורשטיין יכולה להסביר את העניין שלו בדרך שעשו חברות משגשות אל תהומות הלאומנות והגזענות הרצחנית. יליד מנצ'סטר, 1941, בן לאב פולני ולאם אוקראינית, גדל בוורשה מ-1949 ועד 1957, אז עלה לישראל בעליית גומולקה. פולין האפרורית, המרוטשת והאנטישמית של אחרי מלחמת העולם השנייה היא ההשראה של בורשטיין, שכילד לא ידע שצריך להיעלב מן הכינוי 'יהודון'. כמבוגר הוא תוהה מה גרם לאירופה לאבד את עצמה לדעת במחצית הראשונה של המאה העשרים, והאם הנתיב שבו עברה מפסגות האינטלקטואליות, התרבות והטכנולוגיה, אל תהומות השנאה יכול להיסלל היום בדמוקרטיה היחידה במזרח אגן הים התיכון – בישראל המדורגת 13 במדד האושר העולמי (נכון ל-2019). מצעד האיוולת האירופי, מן הזוהר והתקוות של מפנה המאה ה-19 אל ההתרסקות של מלחמת העולם השנייה, אך כשישים שנה. שבעים שנה חלפו מאז ההתאוששות, וזה הזמן לברר אם הגל העכור השוטף את העולם המערבי עתיד להטביע אותנו שוב. בורשטיין מתמודד עם השאלה בלי להיקלע לשיח הרואה ביהודים קורבנות-על של תולדות האנושות. הוא גם אינו חושש מהשוואה ישירה בין האיומים שבצוררי היהודים לישראלים עצמם. המתווה הרעיוני הרחב שהוא מציע מגלה שהסגידה ללאומנות ולכוח כמוה כנבגי הפטריות: היא מרשתת עצמה לכל עבר ונראה שאי אפשר לשרש אותה. תשובתו המנומקת של בורשטיין צוננת ומפחידה.

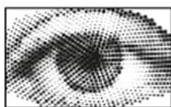
המיטות שלנו בוערות הוא מניפסט קולנועי המורכב מקריאה בהיסטוריה המודרנית והעכשווית של המערב ושל היישוב העברי בארץ-ישראל ומדינת ישראל; שפע קטעי קריאה מתוך כתביהם של אידאולוגים לאומנים; תצלומים וקטעים מתוך סרטי תעודה וסרטים עלילתיים ישנים; וקריינות חכמה ומעציבה של בורשטיין. הסרט מגולל את יחסן של חברות מערביות, משכילות ומבוססות אל האחר; לא האחר השחור, האדום או הצהוב שנרצח ללא רחמים במסעות הקולוניאליסטיים של המערב, אלא דווקא אחר לבן, לעיתים עני יותר, לעיתים בן לאום אחר או מאמין בדת אחרת. קיומו של האחר הזה מדגיח את הקשר בין אדם, אדמה וזהות לאומית מובחנת. לעיתים מזומנות הוא מעורר תחושה של איום המעודדת את הפרטים בחברה להירתם למען הלאום, למען המדינה שהופכת לערך נעלה מן החברים בה; לעיתים הם מסכימים לתת בידיה של מנהיג את מלוא המונופול על הכוח, באופן שמאיין את ההסכמה הליברלית המודרנית המאפשרת לחברה לסלק שליטים שאינם עומדים בחובה לשמור על אזרחיהם ולטפחם. הציפייה שרק ערעור על ההרמוניה הלאומית – איום מבחוץ או קרע מבפנים – יעורר צורך במנהיג חזק שילכד את הלאום מחדש מתבדה פעם אחר פעם; וכמו שבורשטיין מסביר: "כנראה שאדם הוא אדם ולא משנה מאיזה עם ומאיזה דם. כשרע לו הוא משתוקק למנהיג. כשטוב לו הוא פוחד לאבד את מה שיש לו". המאמר הנוכחי הוא קריאה פרשנית בסרט ובהקשרים הרחבים של הדיון המוצג בו.

הסרט נפתח בשוט פסטורלי, שבראשית 2021 הוא עוצר נשימה: אנשים משתרעים, מהדסים ומשתובבים על חוף ימה של תל אביב; בלי מסכות, בלי ריחוק, בלי סגר, בלי שוטרים שאוזקים גולשי גלים וקונסים יושבי פארקים, בלי כל מה שרומז ברמזים עבים מהי התשובה המבעיתה לשאלה שבורשטיין שואל: עד מתי כל זה – העיר המטופחת, הדירה הנעימה, ארון הספרים העשיר – יחזיק מעמד. כשהסצנה צולמה – מן הסתם באביב-קיץ 2019 – היא שימשה נדבך רטורי ליצירת המתח בין השלווה על החוף, ברחוב מגוריו של בורשטיין ובביתו, לבין שאלתו התמימה לכאורה, שהרקע לה היה ברור כבר אז. פוליטיקה עכורה וסגידה למנהיג ששררו בחברה הישראלית גם לפני שנת הסגרים הפוליטיים ותוך כדי מערכות בחירות תכופות של בובות ראוות צעקניות יותר או פחות. הפער בין מה שנראה ככוונה המקורית, לקונן קינה על העתיד לבוא או להתריע בשער, לבין המציאות המבהילה שהתחדדה בשל נוכחותו של נגיף מדבק במיוחד, מחדד את המסר של בורשטיין: כן, אנחנו עלולים; ולא, זו לא הפתעה גדולה, משום שהכתובת מרוחה על הקיר באותיות עצומות ממדים ובצבעים בוהקים.

לא אחת מטיפים לנו להימנע מן ההשוואות הנבובות בין הדמוקרטיה הישראלית לטוטליטריזם, שבראשו זה של הנאצים. בורשטיין מתעלם מן ההנחיה המתייפייפת, שצידה האחר הוא הסתפקות בכינוי המכובס 'עשבים שוטים', ביחס למסיתים לרצח ולרוצחים. בקריינות רהוטה ונינוחה הוא מפתה את צופיו להצטרף אליו למסע לבעלי קיבה חזקה, מסע שבו ייחשפו למה שלא גילו לו מעולם: איפה נבטו ניצני ההרס העצמי של הפוליטיקה האירופית, הנאורה והמודרנית? מה היה חלקן של מדינות תרבותיות ביצירתו? ועד כמה צפופה זירת הקורבנות שהיהודים הם רק חלק ממנה? בדרך לבירור שאלות אלה הוא חושף גם את היהודים והישראלים שהעריצו את הגברים החזקים, שתשוקתם לאדמה גברה על חמלתם לבני אדם, את מי שהפטריוטיזם שלהם וכמיהתם לטוהר גזע שימשו בידיהם רישיון לרצח האחר – נפשית או פיזית – ואת אלה החיים בקרבנו ובשם הדת מתירים את דמם של מי שאינם אנחנו.

המיטות שלנו בוערות הוא סרט עתיר כוכבים: מוריס בארס הצרפתי, בְּנִיטוֹ מוסוליני האיטלקי, חוסה אנטוניו פרימו דה ריוורה הספרדי, קרל שמיט הגרמני, אדולף היטלר האוסטרי, מרין לֶה פֶן הצרפתייה, שורת לאומנים מקומיים מימי היישוב והמדינה ובהם איתמר בן-אב"י, אב"א אחימאיר, רחבעם זאבי, ישראל אלדד ושפע מלל פטריוטי מהוקצע. את ייצוגם על המסך במעין 'סרט הקראה' נטלו על עצמם אנשי קולנוע ותיאטרון ליברלים ידועים: דני מוג'ה, דורון צברי, אבי מוגרבי ומיקי גורביץ', והשחקנים רמי ברוך, פיני טבגר, יורם רון, דורון תבורי ושירה פרבר. כולם מקריאים קטעים מתוך תורותיהם של לאומנים אירופיים ומקומיים, מסבירים בלשון בהירה מדוע האחר הוא אויב ולפיכך הריגתו אינה פשע – גישה שהייתה מקובלת על היינריך הימלר ושבה והופיעה במציאות חיינו בספר ההלכות 'תורת המלך', פרי עטם של רבני יצהר, המבאר את הדיבר השישי 'לא תרצח' כמתייחס לחייו של אדם יהודי בלבד. האינטלקטואלים והמנהיגים הפוליטיים שבבואותיהם מוליכות את הסרט מדגישים חזור והדגש את חשיבות השמירה על שלמותו של העם, נאמנותו לטריטוריה שעליה הוא יושב והתנגדותו הנחרצת לאויביו. הבחירה לשים את הטקסטים הרעילים בפיהם של המכונים יפי נפש מחדדת את המסר: כמו קודמינו ובני זמננו, גם אנחנו, הציבור הנאור, המשכיל, החושב, הכרוי לכל אוושה של עוולות, עלולים להסתגל לקוד לאומני, גזעני, רצחני. וכמו שבורשטיין מראה פעם אחר פעם, למזלנו מקצת הלאומנים לקו גם באנטישמיות חריפה שפגמה במידת מה בהערצת היהודים כלפיהם. הסכנה היא שבהיעדר נימה אנטישמית, הלאומנות הישראלית תיאטם בפני פעמוני אזהרה מחרישי אוזניים.

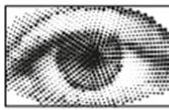

להתמקדות באישים ספציפיים יתרונות אחדים. היא

מאפשרת לקרוא קטעים מתורתיהם, שרובנו מסתפקים בהגדרותיהן ומתעצלים לקרוא את תוכניהן. היא מתכתבת עם התופעה הפוליטית הבולטת שנדמה היה שגוועה עם סטלין, אך מתעצמת בעשור-שניים האחרונים – מנהיגים המטפחים פולחן אישיות הרווי בלהג לאומני, סירוס מערכת המשפט ולפרקים גם בתי המחוקקים עצמם, הגברת המעקב אחרי קבוצות ויחידים המסומנים כמתנגדי השליט ולעיתים חיסולם הציבורי או הפיזי. אותם שליטים עושים שימוש נמרץ במדיה, ותיקים וחדשים כאחד, כדי להעביר את המסרים שלהם – נאומי הסתה וטפיחה על שכם עצמם. קודמיהם, שהם גיבורי הסרט של בורשטיין, תיווכו את רעיונותיהם בעיתונות הכתובה ובנאומו כיכרות; שניים הם דגמי מופת של השיטה – עורך *Il popolo d'Italia* – בֶּנִיטוֹ מוסוליני; והאיש שהאמין שכוחה של המילה המדוברת גובר על זה של המילה הכתובה – אדולף היטלר.

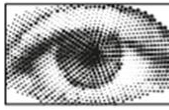
הדמות ההיסטורית הראשונה המופיעה בסרט היא של מוריס בָּאָרֶס (Barrès, 1862–1923), סופר, עיתונאי ופוליטיקאי צרפתי, לאומני וגזעני, שהכשיר את הפוגרום שעשו אזרחי איג מורט שבדרום צרפת בפועלים עונתיים מאיטליה. ליהודים מוכר בארס כאחד הדוברים הקולניים נגד אלפרד דרייפוס, וכמי שגם בשגרה ניסח דברי שטנה על אותם חסרי מולדת שהם רודפי בצע. הבחירה הזו מדגישה שני קווים רעיוניים. האחד, שמקורותיה של הלאומנות והגזענות האירופית מגוונים וצרפת היא מקור לא אכזב לשנאת הזר, שבאה לידי ביטוי עוד קודם לכיבושים הקולוניאליסטיים המשמעותיים של שלהי המאה ה-19. ז'וזף מארי דה ז'ירנדו (de Gérando, 1772–1842) הסביר במסה 'על התצפית בעמים הפראיים' (1800) שהמשימה המוטלת על האירופים היא לתרבת את הפראים ולקרבתם לתרבות האירופית הנעלה; 'המאמר על אי-השוויון בין גזעי האדם' (1854) של ארתור דה גובינו (de Gobineau, 1816–1882), דירג את האנושות בהתאם לקליפות, קרי צבע העור. ממשכייהם, כפי שבורשטיין מראה, כבר יכשירו את הרצח השיטתי של מי שאינו אני. העניין האחר הוא תולדה של ההגות הגזענית והאנטישמית הנרחבת בצרפת: במפנה המאה ה-19 הייתה צרפת מועמדת פוטנציאלית משמעותית לסילוק זרים מקרבה, הרבה יותר מגרמניה הקיסרית שהחילה אמנציפציה על היהודים; לימים התברר שדווקא הטמיעה בחברה הגרמנית הפכה את היהודים למטרה לרצח. בורשטיין מוותר על התבוננות השוואתית זו, ותחת זאת הוא מדגיש את הפטריטיזם הטריטוריאלי של בארס, שיחזור ויעלה בהגותם של לאומנים אחרים.

הצגתו של בארס מרתקת לא רק בשל חשיפת הגותו הנשכחת – המוכרת עדיין בחברה הצרפתית – אלא גם בזכות קטעי הארכיון המלווים את הטקסט המצוטט מן החוברת 'נגד זרים, מסה להגנה על הפועל הצרפתי' (1893) והקריינות המבארת של בורשטיין. המראה של השגשוג הניכר שאפיין

את ערי צרפת לקראת התערוכה העולמית של פריז ב-1900 – תערוכה שקיומה היה חגיגת הכניסה למאה העשרים בהצגת הישגים טכנולוגיים כבירים ופסגות אמנותיות מרהיבות – מעצים את החלחלה המתעוררת למשמע הלהג הפטריוטי האגרסיבי. בין טקסט מוקרא בהקפדה לתחקיר ארכיוני-תקופתי מקיף ומרתק של תצלומים בורשטיין שוזר קטעי עיתונות וקטעי סרטים המעניקים לצופים הקשר. כך הוא מדגיש את הפער בין החזות התרבותית הנינוחה לצחנה הנודפת מן ההגות הלאומנית. דרך ההצגה הזו חוזרת לכל אורך הסרט ומבהירה את היתכנותם, בכפיפה אחת, של מודרניזם ולאומנות קמאית מן הסגנון שהציע הפוטוריזם האיטלקי. נקודת המוצא בטיילת של תל אביב מתחילה להתבהר: הנינוחות מסמאת את עיני החברה מלראות את הר הגעש המבעבע תחתיה.

ההשוואה המרומזת בין שם לכאן, בין אז לעכשיו, הולכת ומתפנחת באמצעות דיון משווה בין התפתחותה של הלאומנות באירופה להתקבלותה בארץ-ישראל ובישראל. ראשון נחשף ג'ניטו מוסוליני (Mussolini, 1883–1945), אדם כריזמטי שהחל את דרכו כעיתונאי סוציאליסט וסירב להתגייס לצבא, ולימים היה ממקימי התנועה הפשיסטית האיטלקית ועורך יומון עממי. השילוב בין הכושר הרטורי שלו, הזוגוג הפוליטי והשאיפה לשלוט הקנו לו יכולת לסחוף תומכים – מבית המלוכה וראשי המשטרה ועד פוליטיקאים, תעשיינים ופועלים. מוסוליני היה רטוריקן שידע לכוון אל תערובת אופנתית – אנטי-קומוניסטית מזה וסוציאליסטית מזה, קשובה לבעלי ההון ומבטיחה יציבות לפועלים. בדומה לבארס, הוא שילב בין הערצת כוח לאהבת המולדת, הפטריה, שאותה ביקש להחזיר אל תפארתה של רומא הקיסרית. בחיבור 'תורת הפשיזם' (1932), שאותו ניסח בסיוע הפילוסוף ושר החינוך שלו, ג'ובני ג'נטילה (Gentile, 1875–1944), התווה את עיקרי רעיונותיו: העמדת המדינה מעל לפרט, תוך יצירת זהות מוחלטת בין היחיד לאומה וסימון אויבים. האויבים היו בראש ובראשונה שתי השיטות הפוליטיות שפותחו ואומצו במערב משלהי המאה ה-18: הליברליזם, שחתר למוטט את המבנה המלוכני ולתפיסתם של מוסוליני וג'נטילה – משהצליח סיים את תפקידו; והסוציאליזם, שהוביל למלחמת מעמדות המסיטה את החברה מתפקידה היחיד – לשרת את המדינה. על פי הפשיזם האיטלקי, המדינה והחברה הם אורגניזם שכל חלקיו חייבים לפעול בתואם מלא, ובלשונו: "בהיותה תפיסה אנטי-אינדיבידואליסטית, מצדדת התפיסה הפשיסטית במדינה; והיא מצדדת בפרט בכיוון שהוא חופף את המדינה" (מוסוליני בתוך שטרנהל, 1989, עמ' 167). קרי, היחידים הם כלי בידי המדינה ואל להם לצפות – כמקובל בתפיסה הליברלית והסוציאליסטית – שהמדינה תשרת את צורכיהם. משעה שחל שיבוש בתואם המושלם, חייבת

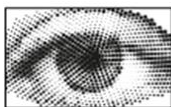
החברה לטהר עצמה באמצעות מלחמה בזולת, חיצוני לה, והרי לנו אויב חדש לפעול מולו. אין כאן אמירה לאומנית מתלהמת הקוראת לפרוע בזרים, אבל יש כאן קביעות מדאיגות הרבה יותר – המדינה, ולא היחידים, היא העיקר, וטוהרה נשמר באמצעות מלחמה. בבתי הספר נתלו סיסמאות מטרידות לא פחות: "לכל הפשיסטים תכונה חיובית אחת: אין הם מטילים ספק במנהיג"; "זכור לאהוב את אלוהים, אך אל תשכח שאלוהי איטליה הוא הדוצ'ה".

כאן מגיעה התפנית הבלתי נתפסת. שני אישים המשוחחים ביניהם בלשון מליצית באולם ספרייה באוניברסיטת תל אביב מתגלים כאיתמר בן-אב"י (1882–1943) ואב"א אחימאיר (1897–1962). בן-אב"י – כמו שני היריבים המרים שפעלו בתנועה הציונית, חיים ויצמן וזאב ז'בוטינסקי – התייחס למוסוליני כפוליטיקאי מן השורה ולא כרוזן שהפך להיות. ז'בוטינסקי פנה למוסוליני בקיץ 1922, חודשים ספורים לפני 'המצעד על רומא' שאפשר את עלייתו לשלטון, במכתב ארוך שבו ניסה להניא אותו מן הרעיון להקים מרכז פאן-ערבי באיטליה. באותה שנה פנה למוסוליני גם ויצמן שניסה להשיג את תמיכת איטליה במנדט הבריטי. בתריסר השנים הבאות נועדו האישים ארבע פעמים כשויצמן מנסה לרתום את הדוצ'ה לסייע בהגנה על היהודים בגרמניה. מן הפגישה שהתקיימה במאי 1933 יצא ויצמן בתחושה נינוחה:

מוסוליני [...] עוקב בעניין רב אחרי המתרחש בגרמניה ומתייחס לגורלם הטראגי של יהודי גרמניה בחיבה אמיתית וברגשי השתתפות בצער. מוסוליני מבין מאד את מאמצינו להוציא מגיהנום של היטלר לפחות חלק מן היהודים ולהושיבם בא"י. והוא מבטיח, כי ממשלתו תתמוך תמיכה רבה במאמץ זה (הארץ, 11.5.1933).

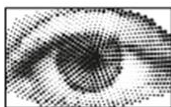
סוף הסיפור ידוע. מוסוליני נחשף כלאומן קיצוני, כבש מחדש את אתיופיה ב-1935 רק כדי לחזק את הפטריוטיזם האיטלקי, כרת ברית עם היטלר בחסות האפיפיור, ואף שהאנטישמיות שלו הייתה מתונה יחסית להיטלר, הוא היה חוליה משמעותית בנכונות של אירופה לקבל את ההשמדה הטוטלית בלי לנקוף אצבע.

שנה לאחר פנייתיהם הראשונות של ראשי הציונות אל מוסוליני, פגש אותו גם בן-אב"י, והוא העיד: "ממעריציו היותר נלהבים של מוסוליני אנוכי. לא לשווא כינוני שונאי בארץ ישראל בשם 'הפשיסט העברי הראשון'" (דואר היום, 29.10.1923). בן-אב"י, שמצא דמיון בין נוכחותו הדומיננטית של מוסוליני לזו של הרצל, סבר כי הפשיזם של מוסוליני מתאים לצורכי העם בארץ-ישראל. את

הדברים הללו מספרת דמותו לארץ-ישראל היושב לצידו בספרייה של אוניברסיטת תל אביב, אבי"א אחימאיר, עיתונאי שפרסם סדרת מאמרים בשם 'מפנקסו של פשיסטן' בעיתונו של בן-אב"י, 'דואר היום'. הפרסום ב-1928, לקראת ביקורו של ז'בוטינסקי בארץ-ישראל, סימן את המהפך הפוליטי האישי של אחימאיר, שראה בפשיזם תרופת נגד לקומוניזם. תפיסת הפשיזם של אחימאיר מלאת סתירות לא פחות מן המצע הפשיסטי המקורי. מצד אחד הוא מצביע על קשר בין האמון שרוחשים האיטלקים למנהיגם לפריחה המחודשת של איטליה, ומנגד הוא מסביר כי חרף מיעוט התומכים בו בארץ-ישראל – המיעוט הפשיסטי ישלוט בעולם כולו בכוח הזרוע; כלומר, הפשיזם ישלוט גם בלי שיקבל אמון, אף שהאמון הוא יסוד הצלחתו. בורשטיין מדגיש את האיוולת שבנהיית הלאומנים הארץ-ישראליים אחר הגברים הכוחניים שהשליטו סדר חדש ומפחיד באירופה בין מלחמות העולם. השיח בין שני העיתונאים נמשך לכתב הגנה על היטלר, שלדברי אחימאיר המצוטטים בסרט: "לולא האנטישמיות של היטלר לא היינו מתנגדים לתורתו" (1933). מאחורי הקליפה האנטישמית רואה אחימאיר תוכן ראוי של אנטי-מרקסיזם שאותו ראוי לאמץ. אחימאיר החל את דרכו בציונות הסוציאליסטית, היה ממקימי 'ברית הבריונים' נגד המנדט הבריטי ונחשב במעורבות ברצח חיים ארלוזורוב. לימים הוא הכיר בפן הבעייתי של הלאומנות של מוסוליני ופנה עורף גם לפשיזם.

המרקזי חוסה אנטוניו פרימו דה ריוורה (Primo de Rivera, 1903–1936), מייסד הפלנחה הספרדית (1933), שהוצא להורג על ידי ממשל הרפובליקה השנייה בחודשים הראשונים של מלחמת האזרחים בספרד (1936–1939), משמש דמות מקשרת אל לב המאפליה. כמו מוסוליני, גם פרימו דה ריוורה צידד ברעיון הקורפורטיבי, שתכליתו יצירת הרמוניה מלאה בין מעסיקים לעובדים בדרך שתהפוך את היחיד משועבד לצורכי המדינה. שאיפתו להשיב את החברה לאותנטיות הספרדית מסגרה אותו כחוקיין של הפשיזם האיטלקי והנאצינל סוציאליזם הגרמני. באקלים פוליטי שבו קואליציית השמאל-מרכז ביקשה לסלק את הכנסייה ממעורבותה בחברה ובחינוך וביקרה בחריפות את הסתמכות הכתר על מהפכות צבאיות חוזרות ונשנות, פרימו דה ריוורה הדגיש את מרכזיותם של המדים וגלימות הכמורה. בניגוד למקורות ההשראה שלו, הוא נמנע מלאמץ תפיסה אנטישמית – אולי בהיעדרם של יהודים מספרד לאחר הגירוש של 1492. הפלנחה שהקים הייתה השלד הרעיוני שעליו ביסס פרנסיסקו פרנקו (Franco, 1892–1975) את כוחו בתחילת דרכו. האופורטוניזם הפוליטי השתלם והוא תפס את השלטון ב-1939, בתום שלוש שנים של מלחמת אזרחים עקובה מדם, שמקצת מתיה מוצגים בסרטי ארכיון שבורשטיין איתר. פרנקו נפטר מן הגינונים הפשיסטיים לאחר מלחמת העולם השנייה. הוא חנק את ספרד תחת משטר אוטוריטרי ומבודד בזירה הבינלאומית עד מותו ב-1975.

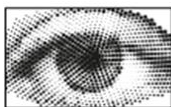

אל הרעיון של אימוץ הצבא והדת כמסגרות רעיוניות שיחבקו את האומה כולה, בורשטיין מוסיף תפיסה נוספת – תפקידה של מלחמת אחים בדרך להשלטת משטר טוטליטרי. תחילה נבחנת מלחמת אחים בתשובתו של ישעיהו ליבוביץ לשאלה שנשאל בפגישה במתני"ס במעלות לפני כארבעים שנה. לא זו בלבד שליבוביץ לא מצא סתירה בין מימוש ההתיישבות מחדש בארץ-ישראל והקמתה של מדינה ריבונית לבין מלחמת אזרחים, הוא סבר שיתכן שהיא הכרחית כשם שהייתה נחוצה לחברה האמריקאית שהתגבשה לאומה אחת בעקבות מלחמת האזרחים האיומה של 1861–1865, המלחמה ששמה קץ לעבדות השחורים ולכאורה גם לאפלייתם.

משם בורשטיין חוזר שישים שנה אחורה, אל רפובליקת ויימר, שנודעה בטלטלות פוליטיות בלתי פוסקות, קרע פנימי והקצנה בשוליים הפוליטיים. כל אלה דרבנו את התמיכה בעלייתו של שליט חזק שלא יוגבל על ידי בתי המשפט. מי שפיתח בגרמניה את הרעיון להציב את המנהיג והמדינה מעל למוסדות הרגולטוריים והאזרחיים היה המשפטן קרל שמיט (Schmitt, 1888–1985), שלימים הצטרף למפלגה הנאצית. לטענתו, החוק נתון בידי הריבון – רעיון שרבים יקבלו, אף שיפענחו את רעיון הריבון בדרכים שונות. ההוגים שהשפיעו על המהפכות הליברליות הגדולות של שלהי המאה ה-18 סברו כי הריבון הוא העם – בפועל היו אלה גברים לבנים בעלי זכות לבחור ולהיבחר – המעניק מרצונו את מונופול הכוח ואת הריבונות לממשל. אך משעה שאין הממשל ממלא את תפקידו באופן המשביע את רצון העם, רשאי העם לשלול מן הממשל את כוחו. שמיט, המזוהה עם הנאצים, שהגותו ריתקה אינטלקטואלים בני זמנו ומאחרים יותר – ולטר בנימין, ליאו שטראוס וז'ק דרידה היהודיים, ולצידם ג'ורג'יו אגמבן וסלבוז' ז'יז'ק, כולם ידועים בעמדותיהם הליברליות – נקט גישה צרה וחדה שלפיה הריבון הוא השליט שאין לעמוד בדרכו לקבוע את המסגרות המדיניות והחברתיות.

שמיט טיפח עמדות קיצוניות כבר ברפובליקת ויימר ושירת את המשטר הנאצי מראשיתו, באביב 1933. הוא נתלה באילנות גבוהים – מקיאווולי, הובס, פיקטה והגל – לכתבת הגותו הפוליטית. ב'מושג הפוליטי' (1927) ניסח את ההנגדה המזוקקת בין אויב לידיד (Feind/Freund), שהייתה ליסוד מוצק בתפיסה הנאצית. בדומה למוסוליני הוא דחה את רעיון הליברליזם, אך מסיבה שונה: לדידו ליברליזם הוא הדרך להתדיינות פרלמנטרית מייגעת, שאינה אלא מכשול בדרכו של הריבון-השליט לקבוע את החוק; לכן שיטת הממשל הטובה בעיניו היא דיקטטורה, המונעת עיכובים מיותרים בניהול המדינה. בורשטיין אינו מתעכב על תפקיד הידיד במשוואת ההנגדה של שמיט, אך

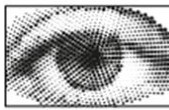

בדיפלומטיה הנאצית היה לו מעמד חשוב. מוסוליני זכה בתפקיד הידיד כשחתם, בתיווך הוותיקן, על הסכם ציר ברלין-רומא לשיתוף פעולה צבאי בין גרמניה לאיטליה (1936); הקואליציה הזו נבחנה לראשונה בהפצצה מהאוויר של גרניקה (1937) במלחמת האזרחים בספרד, והפצצה זו נחשבת לניסוי כלים משמעותי בדרך למלחמת העולם השנייה. ברית המועצות סומנה – בדרכי רמייה – כאפשרות להפוך 'ידיד' בעת החתימה על הסכם ריבנטרוב-מולוטוב (1939) בין גרמניה הנאצית לברית המועצות הסטליניסטית, בהיותה חלק מן הגוש האנטי דמוקרטי-ליברלי באירופה.

רעיון האויב ותפיסת המנהיג כמצוי מעל לחוק ומעצבו מציבים מראה בפני אזרחיהן של כמה מדינות דמוקרטיות. פוליטיקאים בני זמננו – מדונלד טראמפ ואנדז'יי דוֹןֶה ועד בנימין נתניהו – המאגדים סביבם אספסוף אלים שסר למשמעתם גם כשהיא פורעת חוק, נישאים על גלי שנאת האחר שהם מלבים נגד 'שמאלי' ו'אינטלקטואלים' – מילות גנאי בפהם – ועושים כל שביכולתם לסרס את בתי המשפט ואת פעילותם של נבחרי הציבור. ואכן, בורשטיין אינו חס על צופיו. באמצעות קטעי נאומים בכנסת ובהפגנות הדורשים לסלק את הזרים הסודנים ושוללים כל אפשרות לדון לכף חובה את מדינת ישראל, המוגדרת מגדלור מוסרי – ממש כפי שהפלנחה הציגה את ספרד – וקיתונות של ביקורת על בית המשפט העליון שמונע פעם אחר פעם את גירושים האכזרי, בורשטיין מבהיר שסימון האויב אינו נחלתם הבלעדית של נאצים או צוררים אחרים; היא קיימת גם מבית. אי אפשר לצפות בבנימין נתניהו המחזיק בידה של אישה מבוגרת ואומר שנחזיר את דרום תל אביב לישראלים מבלי להשוות את הסודנים, שלכאורה גוזלים את פרנסתם של ישראלים החושקים בניקוי שירותים ציבוריים, למצבם של הפועלים העונתיים האיטלקים בדרום צרפת. עניים אומללים – ובמקרה של הסודנים גם מאוימים במוות מידי – היו ויהיו איתנו תמיד. סימון אויב וניסיון להשתלט על מערכת המשפט ולהכתיב את החלטותיה הפכו לסימן ההיכר של פוליטיקאים ישראלים רבים מדי, ורבים עוד יותר מאפשרים זאת בשתיקה שכמוה כהסכמה.

שמיט לא שרד כחלק מן המנגנון הנאצי. קשריו האישיים עם יהודים היו בעוכריו, ובשלהי 1936 הואשם על ידי הסי'ס בהעמדת פנים אנטישמית ופרש מפעילות ציבורית. אך היטלר לא היה זקוק לתיאורטיקנים מבחוץ. הוא תפס עצמו כהוגה ומתווה דרך עוד קודם שאחז בהגה השלטון. ב'מיין קאמפף' (1925) – ספר שהוא ליקוט נאומים שנשא בפני עמיתיו לכלא לאחר הפוטש הכושל של 1923 – הציע את רעיונות היסוד לפעולת המדינה הנאצית. תוך אימוץ סגנון כמו-מדעי ועיוות תורות ידועות, הסב היטלר את המאבק המעמדי למאבק גזעי ואת רעיונות האבולוציה לאיסור על עירוב

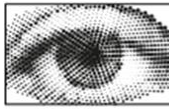

[H1] עם הערות: לועזית משובשת
כנ"ל

בין גזעים. בפרק 'עם וגזע' הסביר בפרוטרוט את המאפיינים החמדניים של היהודים ואת דרכם להתמזג בחברה הסובבת אותם בדרכי מרמה ומתוך כוונת השתלטות עליה. מכאן קצרה הדרך לרעיון סילוקם המוחלט מן החברה, לבל יזהמו אותה. ב'שיחות עם היטלר' (1940), שחיבר הרמן ראושנינג – לכאורה על סמך שפע ראיונות ובמציאות על בסיס שיחות מועטות שקיים עם היטלר בשנים 1932–1934 – הדגיש היטלר את חשיבותו של טיפוח הנוער שישא על כתפיו את עתיד האומה. ראייה לכך אפשר למצוא בעידוד האדיר שהמפלגה העניקה לתנועות הנוער של הבנים והבנות הנאצים (Hitlerjugend לבנים, Bund Deutscher Mädel לבנות) ובנוכחותן הבולטת בכינוסי המפלגה שתועדו בסרטים. בורשטיין מציג ראייה נוספת מתוך יומנה של צעירה נלהבת הרוצה לתת את כל שביכולתה למפלגה ולמנהיגיה.

החשיבות שהוקנתה לצעירים הוטמעה גם בחשיבה על ההשמדה. בהרצאה המצוטטת בסרט שנשא מפקד הגסטפו היינריך הימלר בפני מפקדי הס"ס בעיר פוזן, פולין, באוקטובר 1943, הבהיר כי "עלינו לנהוג ביושר, בהגינות, בחברות, רק כלפי אחים בדם ולא כלפי אף אחד אחר". על פי הימלר, ההגינות הזו הושגה גם במשימה הגדולה ביותר שניצבת לפניו – השמדת היהודים, שנעשית באופן טוטלי כדי למנוע מילדיהם ונכדיהם של המבוגרים המושמדים לבוא ולנקום את מות אבותיהם. גישתו זו חלחלה כנראה אל הדרגים הנמוכים יותר, כפי שהעיד שמעון ויזנטל בספרו 'הרוצחים ביננו' (1968) על שיחתו עם סוהר, שהסביר לו כי ההשמדה הטוטלית נועדה להשאיר את העדות בידיהם של הנאצים בלבד; כשישובו מן המלחמה, איש לא יאמין לסיפור ההשמדה משום שהוא נשמע מופרך מיסודו. ויזנטל הבין את ההיגיון בדבר, שכן "כיצד יכול מישוהו להאמין בעניין נורא ואיום זה – אלא אם כן התנסה בו?" (ויזנטל, 1968, עמ' 284).

את הסרט מסיים בורשטיין בהצצה אל תיאוריות בנות זמננו – שם וגם כאן. הפרק נפתח בציטוט מ-2002 מתוך דבריו של עיתונאי תומך מאריך לה פן, שממנו שאול שם הסרט: "אנחנו במלחמה, אבל כל עוד עגלות הקנייה שלנו מלאות, אנחנו מסרבים להכיר בכך. המיטות שלנו כבר בווערות". בורשטיין מחזיר אותנו אל ביתו, אל מטבחון שהרכיב מכמה לאומנים וגזענים שפעלו במחצית השנייה של המאה העשרים ומקצתם עדיין פעילים. מתברר שחריקת הבלמים שבה נעצרה הלאומנות העכורה, ששיאה במלחמת העולם השנייה, עצרה את הרצח הגזעני – את ההשמדה הטוטלית של מי שסומנו כמזהמי הגזע הארי הטהור ואת טבח הצהובים באמצעות פצצות אטום ביפן; אבל תפיסות לאומניות וגזעניות ממשיכות לבעבע ולהשפיע גם עתה. גם אם אורחיו

[H2] עם הערות: משובשת
כ"ל

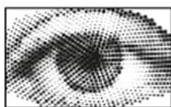
המדומיינים של בורשטיין נדמים לרגע כשוליים הזויים של החברה המערבית, מעשיהם מעידים שהשפעתם אינה בטלה בשישים.

ראשון הדוברים הוא ארנסט זינדל (Zündel, 1939–2017), נאו-נאצי שנולד בגרמניה והיגר לקנדה ב-1958. בשנות השמונים של המאה ה-20 הפכה ההוצאה לאור שהקים בקנדה לביתם הרוחני של כתבים פרי עטם של מכחישי שואה ושל מזכרות מימי הנאצים. באותו עשור החל להיתבע על הכחשת שואה, ב-2003 נעצר בארצות הברית וגורש ממנה וב-2017 נאסרה עליו הכניסה לצמיתות. ב-2005 גורש מקנדה לגרמניה שם נעצר והועמד לדין על פשעי שנאה. ב-2007 הוטל עליו עונש המאסר המקסימלי הקבוע בחוק הגרמני נגד פשעי שנאה, חמש שנים, אך מאחר שריצה כמחצית הזמן שוחרר ב-2010.

את איטליה מייצג הפילוסוף והמיסטיקן יוליוס אבולה (Evola, 1898–1974), שפעל בעידן הפשיסטי והמשיך לטפח רעיונות נאו-פשיסטיים, ובכללם השבת המלכות וטיפוח הגזע הרומי העתיק. את בני בריתו הוא סימן כמי שמצדדים ברעיון האימפריום, ושוללים את הרעיון הדמוקרטי. תנועות של עליונות לבנה משתמשים עדיין ברעיונותיו ובכללם הטענה שהצגת גרמניה כאחראית הבלעדית לרצח היהודים היא תעמולה המפריזה במספרים ומושתתת על המצאות מופרכות.

דוגל אחר ברעיון המלכות, המתארח במטבחו של בורשטיין, הוא ישראל אלדד (1910–1996), איש לח"י שלאחר מלחמת ששת הימים היה ממייסדי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה', שנודע גם כמתרגם לעברית של כתבי פרידריך ניטשה – הפילוסוף המזוהה עם הזרם האקזיסטנציאליסטי ששייך את רעיון העוצמה של האדם לחוסנו האינטלקטואלי. אלדד של המטבח הבורשטייני פורש את משנתו הסדורה: יש להשתחרר מתחושת העולל לערבים ולכונן מדינה אידיאית, פן נפסיד את אדמת ארץ-ישראל כולה.

גישה קיצונית הרבה יותר מציג אורח ישראלי נוסף, רחבעם זאבי (1926–2001), אלוף בצה"ל ופוליטיקאי ישראלי, ששלושה פלסטינים התנקשו בחייו. זאבי היה חבר כנסת מטעם מפלגות מולדת והאיחוד הלאומי, שני גופים פרלמנטריים ימניים קיצוניים, וטיפח את רעיון הטרנספר מרצון לערבים אזרחי ישראל. בסרט מושם בפיו טקסט של צער על כך שהיטלר נמנע מהחלת טרנספר על היהודים – מה שהיה הופך את החברה הישראלית לגדולה ואיתנה יותר – ותחת זאת

בחר בטרנספורטים אל מחנות הכפייה וההשמדה. כאן, גרס זאבי, אנו מציעים גרסה שנשמעת נדיבה – טרנספר מרצון של הערבים שיתפרנסו בארצות ערב וישגשגו בהן.

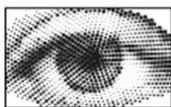
את מצעד האורחים מסיימים שניים החיים עדיין בקרבנו. אחת נוכחת בשולי המטבח, האחר נשמע בקולו בלבד. בסיבוב השני של הבחירות לנשיאות בצרפת ב-2017 זכתה מרין לה פן (Le Pen), ילידת (1968), מנהיגת האיחוד הלאומי (לשעבר החזית הלאומית), בשליש מן הקולות. שלישי מן הצרפתים מוכנים, כנראה, לאמץ את גישתה הרואה בתפילה המוסלמית ברחובות פריז כ'כיבוש', ובמוסלמים – מקצתם מהגרים מארצות הכיבוש הקולוניאליסטי של צרפת במאה ה-19 ואחרים פליטים שברחו בראשית המאה ה-21 ממוות בטוח בארצות מוצאם – כמשתלטים על צרפת, פושעים, מטרידי נשים.

בקולו מתארח חיים דרוקמן (יליד 1932), ראש ישיבות בני עקיבא המדבר בפאתוס על עם ישראל הנצחי, על התורה הנצחית, על הארץ הנצחית ועל הקשר הנצחי בין המשולש עם-תורה-ארץ בהיותו קשר אלוהי. דרוקמן מהדהד את התפיסות שנטע הרב צבי יהודה קוק (1891–1982) בתלמידיו במרכז הרב, בסעודת מצווה שהתקיימה ערב יום העצמאות תשכ"ז, יממה לפני שמדינת ישראל נכנסה לתקופת ההמתנה לקראת מלחמת ששת הימים:

איפה חברון שלנו – האנחנו שוכחים אותה?! והיכן שכם שלנו, ויריחו שלנו, איה – הנשכחן?! וכל עבר הירדן – שלנו הוא, כל רגב ורגב, כל ד' אמות, כל חבל ארץ וכברת אדמה השייכים לארץ השם – הבידינו לוותר אפילו על מילימטר אחד מהן?! (פייגה, 2003, עמ' 43)

יחסה של מדינת ישראל לשטחים וליושביהם לאחר 1967 מעיד עד כמה אלדד, זאבי ודרוקמן שיקפו את עמדתן של מפלגות רבות.

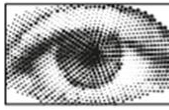
הרע ביותר נשמר לקינוח: 'תורת המלך' שנכתבה על ידי שניים מרבני יצהר בפיקוחו של רב שלישי וכוללת שני חלקים – 'בין ישראל לעמים' (2009) ו'ציבור ומלכות' (2016). החלק הראשון מוקדש לפרשנות הדיבר השישי 'לא תרצח' ודיון במשמעותו ביחס בין יהודי לגוי ובין הגויים עצמם. בספר יש הסברים נרחבים על האסור והמותר ברצח. בשישה פרקים מדוקדקים מסבירים הרבנים את ההיתרים לרצח, המושתתים בראש ובראשונה על עדיפותו של היהודי על פני הגוי. ההלכה שאליה מוליך בורשטיין מזוועה: "אין לנו זכות להרוג מבוגרים אם ילדיהם ונכדיהם יגדלו לנקום את מותם". קרי, היא תואמת את נאומו המצוטט של הימלר ואת עדותו של ויזנטל: אם הורגים את המבוגרים, יש להשלים את המלאכה באמצעות רצח ילדים. החיתוך לחגיגה של חניכי 'תורת המלך',

בעקבות רצח תינוק פלסטיני ושני הוריו בכפר דומא שבשומרון (31 ביולי 2015), הוא ההוכחה שהרשע ניצח; הוא גם הוכחה שאחידים מאיתנו למדו מן ההיסטוריה את המסר שניסחו דווקא צוררי היהודים. כך מתפוגגת לגמרי הציפייה הליברלית שהעבר הרצחני יספק לנו מסקנות המעודדות טיפוח של ערכי המוסר המנוגדים לתורה הנאצית, שראוי היה שיקנו שביתה במדינה שהיהודים הקימו כדי למנוע את ההשמדה הטוטלית הבאה.

בורשטיין מציע נרטיב ביקורתי, שונה בתכלית מזה שההגמוניה הציונית-הישראלית מטפחת מאז השואה. רצח היהודים נבדל ממקרים אחרים בהיותו שיטתי ותעשייתי, אבל הוא חלק משורה ארוכה של התנכלויות ל'אחרי' מסוגים שונים. הוא תולדה של ניסוח תיאוריות לאומניות, גזעניות, סוגדות לכוח פוליטי ולכוח הזרוע, שנבטו באירופה ומתקיימות במה שמצוי בשוליים הפוליטיים של החברה הישראלית וצועד באון אל לב הקונצנוס. באומץ רב בורשטיין משרטט תמונה שונה בתכלית מזו שההגמוניה הציונית-הישראלית אוהבת. הוא אינו מסתפק בסימון גרמניה הנאצית כאחראית הבלעדית להשמדה הטוטלית, ואינו מטשטש את תפקידן החשוב של הרוחות הרעות שנשבו באירופה כולה. אל אלה אפשר להוסיף גם את התקדים של רצח שיטתי באמצעים טכנולוגיים מתקדמים לזמנם של המיעוט הארמני בטורקיה בחסות מלחמת העולם הראשונה.

המניפסט הקולנועי של בורשטיין צלול ומייאש. הוא מבהיר שאנחנו כבר מחליקים במהירות בשיפועו של מדרון חלקלק ההולך ומתחדד, שנקודות האחיזה הבודדות שעוד נותרו על המדרון הולכות ונעלמות. רגע לפני שנתרסק בתחתיתו, חשוב שנעצור לראות את המחשבה הבהירה והמבעיתה של בורשטיין.

בן-אב"י, איתמר. 'עם מוסוליני', **דואר היום**, 29.10.1923.

ויזנטל, שמעון. **הרוצחים בינינו**, לוי-אפשטיין, 1968.

ז'בוטינסקי, זאב. **לפניטו מוסוליני**, 16 ביולי 1922. ארכיון מכון ז'בוטינסקי, תיק א, 2-12/1, איגרת 3598.

מוסוליני, פֶּנִיטוֹ. 'תורת הפשיזם' [1932], בתוך: זאב שטרנהל (עורך), **המחשבה הפשיסטית לגווניה**, ספרית פועלים, 1989.

סויט, הרמן. 'שעה אחת אצל חיים ווייצמן', **הארץ**, 11.5.1933.

פייגה, מיכאל. **שתי מפות לגדה: גוש אמונים, שלום עכשיו ועיצוב המרחב בישראל**, מאגנס, 2003.

ראושנינג, הרמן. **שיחות עם היטלר**, תרגום מ"ז וולפובסקי, ספריית רמון, 1941.